

Григорій Сковорода

Вдячний Еродій
(Благодарный Еродій*)

Перекладач:

Валерій Олександрович Шевчук (1939 р. н.)

Український письменник, історик, літературознавець, перекладач.

Текст подано за виданням:

Григорій Савич Сковорода. Твори у двох томах. Том 2 – 1994 – 103 - 124 с.
ISBN 5-8104-0053-1

Попередження:

Форматування тексту може не співпадати з оригіналом.

* Оригінальна назва твору [Повна академічна збірка творів - Л. Ушкалов - 2011]

Вдячний Еродій¹

Григорій Варсава^a Сковорода

люб'язному другові Семенові Никифоровичу Дятлову

бажає миру Божого

Проживаючи дні життя за тим Сираховим типиком²: "Блажен муж, коли в премудрості помре і коли в розумі своєму навчається святині, розмірковуючи про шляхи її в своєму серці, і збагне її сокровенності", сплів я у це 1787-е літо маленьку плетеницю чи корзинку, названу "Вдячний Еродій". Це тобі дар, друже! Прийми його, Еродія, по-еродієвому, прийми летючого і сам-бо летючий. Прийми серцем Еродієве серце, птиця птицю. "Душа наша, наче птиця"³. Хай буде ця плетінка дзеркалом тобі мого серця і пам'яткою нашої дружби в останні літа. Адже ти батько і сам своїх пташат виховуєш. Я ж бо є друг твій, який приніс оцю плетінку. В ній для молодого розуму твоїх пташат знайдеш прісний хліб від таких хлібів: "Хліб серце людини укріпить"⁴. Засій у них це зерно: коли живе серед вас щось дивне, чудне, дивовижне й преславне, що має з'явитися у свій йому час. Ви ж з пошаною ждіте, мов раби, що сподіваються Господа свого... Ніщо-бо є Бог, тільки серце Всесвіту; наше ж серце нам є Господь і дух. Це домашнє добро з часом пізнавши і полонившись чудовою його добротою, не стануть вони бридко й біснувано ганятися за мирськими марнотностями і в усіх невдачах зможуть себе втішити такою Давидовою пісенькою: "Вернися, о душе моя, до свого відпочинку, бо Господь робить добре тобі"⁵. З Ісаєю нічим-бо безодня ця, серце наше, не задовольнить⁶, тільки саме собою, і тільки тоді в ньому сяє вічна весна радості. Таке серце вклавши пташатам своїм, будеш їм подвійний, тобто істинний батько; чада ж твої будуть істинні, вдячні, доброчесні, самовдоволені еродії.

Із іншого треба сказати трохи про еродієву природу. Вони схожі на журавлів, але мають світліше пір'я, а ніс кораловий чи світло-червоний. Непримиренні вороги зміям та буфонам, тобто отруйним жабам.

^a Вар, точніше Бар, — це слово єврейське, значить — син. Сава — це слово сирійське, значить суботу, спокій, цебто мир. Отже, вар-Сава — Савин син, тобто син миру, так як вар-Йона — син голубиці.

Ім'я це (???????) еллінське, значить бо-голюбний, інакше зветься пеларгос чи ерогас, по-римському киконія, по-польському боцян, по-малоросійському гайстер⁷. Ця птиця освятилась у богословські гадання завдяки своїй вдячності, прозірливості та людинолюбству. Згадує її Давид та Єремія⁸. Вони годують та носять батьків, особливо перестарілих. Гніздяться на домах, на кирхах та їхніх шпильях і на турнях, тобто горницях, пірамідах, теремах вільно-вільно. В Угорщині, бачив я, — на камінах⁹. Гадання по-еллінському — символон. Перший символ вона складає такий: сидить у гнізді, утвердженому на святому храмі. Під образом такий напис: "Господь — утвердження моє". Другий символ: стоїть один Еродій. Підпис такий: "Немає сильнішого благочестя". Третій символ: Еродій терзає змію. Підпис: "Не повернуся, поки не згинуть". Ці три символи хай будуть знаменням, гербом і печаткою цієї книжиці. Вона написана у першу квадру першого осіннього місяця. Амінь!

"Там птахи кубляться". "Еродієве житло керує ними" (Псалом)¹⁰. "І відає бусел... час свій" (Єремія)¹¹.

ГЛАВИЗНА І ТВЕРДЬ КНИЖЕЧКИ

"Ходіть, діти, послушайте мене, страху Господньому я вас навчу" (Давид)¹².

"Коли не винуватить нас серце, то маємо відвагу до Бога" (Іван)¹³.

"Сину! Бережи серце твоє, люби душу свою" (Сирах).

"Розумний праведник собі другом буде" (Соломон).

"Людина в честі не в розумі..." (Давид).

"Кожен дух, який не визнає Ісуса, той не від Бога" (Іван)¹⁴.

"І відає бусел... умовлений час свій... а народ мій не знає" (Єремія)¹⁵.

"Невдячного сподіванка, як іній земний, розтане і зіллється, як вода непотрібна" (Соломон).

ПРИТЧА, НАЗВАНА ЕРОДІЙ

У ній розмовляють Мавпа з Еродієвим пташам про виховання.

Мавпа, що звалася за давнім своїм родовим прізвищем Пішек, сиділа на африканських горах на рясному і знесеному вгору дереві з чотирнадцятьма своїми дітьми. В той час пролітав повз них молодий Еродій. Побачивши його, пані Пішек гукнула до нього:

— Еродію! Еродію! Друже мій, Еродію, сину пеларговий! Радуйся! Мир тобі! ?????! Салам алі кюм!^a

Е р о д і й. А-а! Всемилюща добродійко! Бонжур!^b Калі імера!⁵ Добридень! Gehorsamer Diener!^d Дай Боже радіти! Salve!^e Спасайся в Бозі!..

П і ш е к. Ой, друже мій! Радуюся, коли починаєш розмовляти багатьма мовами. Видно, що навчав тебе вчений папуга. Куди тебе Бог несе?

^a Це привітання еллінське: радуйся! Салам — турецьке, по-слов'янському: хай мир буде тобі.

^b Бонжур — французьке — добрий день! Калі імера — те саме по-грецькому.

^d Gehorsamer Diener — німецьке — покірний слуга.

^e Salve (сальве) — римське — благоденствуй! Спасайся!

Е р о д і й. Лечу за харчем для батьків.

П і ш е к. Ото біда! Чи ти батьків, чи вони тебе годують?

Е р о д і й. Це зовсім не біда, але моя веселість та блаженство. Вони годували мене в молодості моїй від малолітства, а мені подобає годувати їх у старості їхній. Це зветься у нас ??????????????, тобто віддячувати, або навзаєм пелергувати, врешті, елліни весь рід наших пташок звать пеларгос. Але ми їх не тільки годуємо, а й носимо, бо вони немічні й старі.

П і ш е к. Диво надприродне! Новина, рідкісність, раритет, незвичайність, каприз, дивна й дика дичина... Скільки вас дітей у батька й матері?

Е р о д і й. Я, менший за мене брат Грогас та сестра Киконія.

П і ш е к. А де ви навчалися гадлітками?

Е р о д і й. Ніде. Мене й брата навчав батько, а мати — сестру.

П і ш е к. Боже ти мій! Скрізь цвітуть славні училища, в яких навчають усемовні папуги. Чому ж він не повіддавав вас туди? Він же не бідак. Як воно бути без виховання?

Е р о д і й. Через те батьки й виховали нас самі.

П і ш е к. Таж чи це його справа вчити й виховувати? Хіба мало у нас усюди вчителів?

Е р о д і й. Він сам до того великий охитник, а мати в усьому слідує за ним. Твердить він, що є два головні батьківські обов'язки: "На добро народжувати й добра навчати". І коли хтось не зберіг жодної із цих двох заповідей: не на добро народив і не добра навчав, такий не є батько дитині, а винуватець його вічної погибелі. Коли ж народив на добро, а не вивчив, такий є наполовину батько, так само як наполовину матір'ю є та, що народила, але не годувала молоком, — вона віддарувала половину материнства годувальниці і від того загубила половину свого дітолюбства. Бо як безчеститься місце сидіння володаря, коли сяде на нього раб, то хіба не поганиться батьківство, яке справляє раб чи найманець? Коли ж батько вимовляється нестачею часу — це вибачається тільки тоді, коли віднайде справу кращу. Але немає нічого кращого за добре виховання: ні чин, ні багатство, ні рід, ні милість вельмож, хіба що добре народження. Воно — над усе, воно — сім'я щастя і зерно виховання.

П і ш е к. Добре народжувати маєш на думці, чи не так?

Е р о д і й. Не знаю, відаю лишень, що це знання він приписує Божим обранцям. Іноді, десь в убогій хатині, де мають страх Божий, доброродиться *людина* — друг родів людському, і це не завжди буває в царських палацах. Бо розуміємо, що причиною доброго народження буває не краса цього світу, не будь-що живе, а тільки єдина Божа благодать, і доброродство не з літами до нас чіпляється, а зерно його народжується разом із нами. Знаю і ці слова, якими стрілив мій батько, розгніваний на якогось негідника:

O quaita luna seminate!

O malo utero gestate!

O mala mens et ingenium!

Іншими словами вражати не звик він нікого.

П і ш е к. Витлумач мені ці уразки.

Е р о д і й. Сили їхньої я не знаю, скажу тільки самий їхній дзвін:

О посіяний в четвертий місяць!

О зле народжений матір'ю!

О злий розуме і злая вродо!

П і ш е к. Напевно батько твій знає римську й еллінську мови?

Е р о д і й. Стільки знає, скільки папуга по-французькому.

П і ш е к. Що це? Чи не лаєш ти свого батька?

Е р о д і й. Боже борони!.. Не так я народжений і вихований. Я благочестиво сказав саму правду.

П і ш е к. Як же він, не навчений по-римському, говорить по-римському?

Е р о д і й. Є в нього приятель, що непогано знає по-римському і трохи по-еллінському. З ним він і навчився, часто бесідуючи, як сказати кілька слів та кілька сентенцій.

П і ш е к. Ох, Боже ти мій! Як же він міг виховати вас, невіглас отой?

Е р о д і й. О премудра пані! Ходить така славна притча: "Не ходи в чужий монастир зі своїм уставом, а в чужу церкву зі своїм типиком". У нас не як у вас, а зовсім інший у моді спосіб виховання. У вас виховання вельми дороге, а у нас воно вельми дешево. Ми безкоштовно виховуємо, ви ж за велику ціну.

П і ш е к. Дурниці! Сотенку рубликів із хвостиком загубити в рік на хлопця, а за п'ять років він, дивись, і розумник вам.

Е р о д і й. Пані, гроші дістають і за морем. Але де їх узяти? А виховання й убогим потрібне. І блудлива^а кішка не знаходить собі пристаниська. А збавлять нас від блуду не гроші, але молитва без плати.

П і ш е к. Я кажу не про низьке, а про шляхетне виховання.

Е р о д і й. А я розмірковую не про багате, а про спасительне виховання.

П і ш е к. Та годі вже! Ти, бачу, дотримуєшся давніших і дивних думок. Однак скажи: як він вас виховував? Чого навчав? Арифметики чи геометрії? Чи якоїсь ученої та шляхетної мови?

Е р о д і й. Та мені й це невідомо, яка то вчена, а яка шляхетна мова?..

П і ш е к. Але ти ж привітався до мене різними мовами?

Е р о д і й. Та я, скільки ото сказав, стільки й знаю, не більше.

П і ш е к. Принаймні танцювати чи грати на лютні...

Е р о д і й. Та Бог з вами! Я й на балалайці, не тільки на цимбалах не вмію.

П і ш е к. Ха-ха-ха! Йому лютня й цимбали все одно! І таке йому незвісне.

Але, друже мій! Музика славно лікує у скорботі, утішає в печалі і забавляє в нещасті. Чого ж він тебе навчав? Скажи, будь ласка!

^a Блудливий, блудний — те саме, що нестримний і розкішний чи ласун. Тотожна назва цьому по-римському — *discinctus* (дісцінктус), тобто розперезаний. Слов'янський блуд — те саме, що розкидання, роздавання, небережливість, марнотратство, по-еллінському асотія, тобто небережливність. "О блуде! Розорителю царств, домів, людей, мати ж його — невдячність".

Е р о д і й. Нічого.

П і ш е к. Сміх, та й годі! Гай-гай! Зморив ти мене сміхом... То це у вас так виховують?

Е р о д і й. Так.

П і ш е к. Може, дістав тобі чинець?

Е р о д і й. Ні.

П і ш е к. Може, грошви зібрав вам багато чи маєток?

Е р о д і й. Ні.

П і ш е к. То що ж? Роги вам виростив золоті на голові, чи як?

Е р о д і й. Народив і виростив нам посріблені крила, ноги, що топчуть голови гадюк, носа, що розриває їх. Це наш і харч, і слава, й забава!

П і ш е к. Та у вас же крила чорні чи принаймні смагляві.

Е р о д і й. Чорні на вигляд, зате літають шляхом посрібленим.

П і ш е к. Чого либонь навчав він, однак: не можна не так. Звісно, щось таке є, і витесано воно у вас на серці. Бо батьки — Божа, а діти — батьківська подоба, зображення, копія. Як від яблуні соки у гілля її, так батьківський дух і норів переходить у дітей, аж доки не відлучаться і наново не вкоріняться.

Е р о д і й. Народженого до добра неважко навчити добру — навчити, чи принатурити, чи призвичаїти. Навчений, принатурений, призвичаєний — це одне і те ж. Від природи, яко від матері, легесенько сама від себе розвивається наука. Вона всерідна, справжня і єдина навчителька. Сокола досить швидко навчиш літати, але не черепаху. Орла за хвилину призвичаїш дивитися на сонце й мати від того задоволення, але не сову. Оленя легко скеруєш на Кавказькі гори, легко привчиш пити з найчистіших джерел, але не верблюда і не вепра.

Коли все будує премудра й блаженна природа, чи не єдина вона і вигоює, і навчає? Усяка справа має успіх, коли природа сприяє. Не заважай лише природі і, коли хочеш, знищуй перепони, ніби очищаючи їй шлях: воістину, все вона чисто й справно зробить. Клубок сам від себе покотиться з гори: забери лише камінь, що лежить на перепоні. Не вчи його котитися, а лише допомагай. Не вчи яблуню родити яблука: вже сама природа її навчила. Загороди її лише від свиней, зріж будяки, прочисть від гусені, стеж, аби на коріння не потрапляла сеча, і таке інше.

Учитель чи лікар не є вчитель та лікар, вони лише служники природи, єдиної справдешньої лікувальниці й навчительки. Буде так: хто захоче чогось навчитися, повинен до того зродитися. Не від людини, а від природи суть усього. А хто зважиться без природи навчати чи навчатися, хай затямить приказку: "Вовка в плуг, а він у луг". Доки кільце висить у свинячій ніздрі, доти вона не рие. Вийми — споганить землю^а.

Це не виховання й не навчання, а погамування за допомогою людини, що правує всіх беззаконників. Виховання ж іде від природи, що вливає в серце сім'я доброї волі, та помалу-малу, вирісши без перепон, самостійно й охоче робимо все те, що святе й бажане перед Богом та людиною. Яке ідолопоклонство записувати, заносити і надавати виховання людським наукам та людським мовам? Яка користь із ангельської мови, коли в неї немає доброї думки? Чи є плодом тонка наука, коли недобре серце? Хіба не знаряддя злості, меч скаженству, притчею кажучи: "Крила та роги свинячі".

Гляньмо, моя пані, на весь рід людський! Тут науки, як на торжиськах купля, киплять та бентежаться. Одначе вони хижіші за птиць, нестриманіші за худобу, злостивіші за звірів, лукавіші за гадів, неспокійніші за рибу, невірніші за моря, небезпечніші за африканські пустелі... Чому так? Атому,

що злими народжуються. Добра природа початок усьому, а без неї ніколи не бувало благості. Дякую невимовно Богу в образі святим його — у батькові моїм, що від нього на добро я народився. Друга ікона Божа для нас — матір наша. Отже, основні Божі обдарування — від батьків моїх, усе інше людське: чин, багатства, науки і всі вітроносні їхні блонди й пуклі з кучерями^b вкладаю у хвіст, без якого голова живе й шанується, але не хвіст без голови.

П і ш е к. Отож, що є народжуватися на добро і що є добра природа?

Е р о д і й. Добра природа і врода є добре серце.

П і ш е к. А що ж оте добре серце?

Е р о д і й. Добре серце — те саме, що невисякне джерело, яке завше точить чисті струмені, тобто думки.

^a Так гамуються свині в Англії і зараз. Цей звичай був і давніше, як видно з Соломонових притч: "Як кільце в ніздрях свині"¹⁶ тощо.

^b Блонди, пуклі, кучері — це значить зовнішня прикраса, якою світ цей, що У злі лежить, як блудниця, прикрашується, зневаживши Христову раду: "Лицеміре! Омий спершу середину склянки"¹⁷.

П і ш е к. А що таке думки?

Е р о д і й. Сім'я добрих справ.

П і ш е к. А що ж таке добрі справи?

Е р о д і й. Добрі плоди, що приносяться Богові, батькам, добродійникам у честь, славу і у жертву.

П і ш е к. Чому ж твоє серце мені невидне?

Е р о д і й. А тому, що й кореня дерева не бачиш.

П і ш е к. Але ж вся волога з кореня?

Е р о д і й. А від серця всі поради.

П і ш е к. Яка ж твоя природа чи врода? До чого ти народжений, що в тебе вроджене, скажи, прошу тебе?..

Е р о д і й. Вдячність — ось вам початок і кінець мого природження.

П і ш е к. Ех, Боже мій! І ти на отій хламіні заснував своє щастя, чи не так?

Е р о д і й. Агей! Пічка в три тисячі років неопалимо зберегла оцю притчу: "Багато хитрощів знає лис, а їжак одну велику"^a.

П і ш е к. Але чи може від дощової негоди врятуватися, так би мовити, куца й дірява куртина?

Е р о д і й. Задовольняє, як ковчег.

П і ш е к. Як на мене ця надія — павутиняча одежа.

Е р о д і й. І мені видно малий червончик, але таємно там сидить багато гривен.

П і ш е к. То чи ж тільки того навчає тебе твій батько?

Е р о д і й. Тільки того. Він дав мені крила, а я сам навчився літати. Він дав мені добре серце, а я самохітно здобував навички і радість, тобто забавляюся вдячністю. Він тільки часто відсікає мені колюки, розумій, мої вчинки, супротивні вдячності, й орошує бесідою, що оживляє мене до вдячності. Всі ж його бесіди, як магнітна стрілка в північний бік, потрапляють правильно і влучно у цей кін: невдячна воля — ключ пекельних мук, вдячна ж воля — рай усіх солодоштів. "Сину, — часто взиває він до мене, — сину мій! Гей, учися самої вдячності. Вчися, сидячи вдома, літаючи в дорозі, засинаючи і прокидаючись. Ти народжений на добро, і ця наука є дочкою природи твоєї. Хай буде вона тобі найсолодшим і вечірнім, і раннім, і обіднім шматком! Знай, що всі інші науки правдиві рабині цієї цариці. Не буди обуялості!

^a Еллінська приказка є така: ?????? ??? ??'??? ? ?????? ??? ?????????'?????, по-римському: *Multa novit vulpes, sed echiiuis unum niagnum.*

Не хапайся за хвоста, полишивши голову. Приймай і повертай усе на добро. Хай буде душа твоя шлунком пташок, які перетворюють через варіння свого міцного внутрішнього жару в поживні для себе соки пісок, черепашню та камінці. Невдячна і незадоволена душа — те саме, що хворий шлунок, який не приймає ніякого харчу. Вдячність же — твердість і здоров'я серця, що приймає все на добро й уміцнює. Плоди блаженного життя — радість, веселість і задоволення, корінь же їхній і з добрим листям дерево — тиша сердечна, а зерном кореня є вдячність. Вона-бо дух чистий, тихий, добродушний, запашний, весна й добра погода світлого смислу. Не б'є там блискавка і грім. Навпаки, всі терни й будяки народжуються від неситої п'явки — заздрості, заздрість же — від незадоволення, незадоволення — від

невдячної волі, що наповнила сердечні надра невсипущими червами, які безперестанно, денно і нічно, гризуть душу. Ех! Діти мої, діти! Ось вам надія і гавань! Євхаристія!"

П і ш е к. А що значить це останнє слово?

Е р о д і й. Елліни іменують цим словом вдячність.

П і ш е к. То це в такий спосіб учить вас батько? Кому ж ви віддаватимете вдячність вашу?

Е р о д і й. Богові, батькам і благодійникам. Бо це Богові — жертва, батькам — честь, а благодійникам — віддяка. Володарі ж — перші благодійники.

П і ш е к. Дивна форма виховання. У нас висміяли б вас із голови до ніг. Де бачено таку моду? Хіба що на місяці і в дикій Америці!

Е р о д і й. Батько наш досить дивне має серце. З тисячі сердець заледве одне знайдете, щоб було, як у нього.

П і ш е к. То що з того?

Е р о д і й. Не дивуйтеся з чудної форми.

П і ш е к. Як це? Адже не годиться відставати від людей, а люди й мода — одне.

Е р о д і й. О! О! Він від такої думки далі, ніж китайська столиця від португальської. Він нам часто-густо співає таку притчу:

На мості, мосточку з людьми не ходи,
За розумом же їхнім себе не веди,
За жуком повзеш — у глину залізеш.

Він завжди благовістить нам: мода — те саме, що світ, світ же — це море потопельників, країна, бита моровим повітрям, огорожа лютих левів, острог полонених, торжисько блудників, солодколюбна вудка, піч, що розпалює хіть, бенкет біснுவатих, хор і хоровод п'яно здурілих, які не протвержуються, доки не виснажаться; коротко сказавши, сліпці, що за сліпими у прірву йдуть. Щасливий чоловік, що не йде на його дорогу. Адже спочатку ворота його красні і дорога простора, кінець же його — непрохідна прірва, нетренна хаща, безодня глибока. Гей, кого він приймає до себе? Якими відпускає від себе юнаків? Коли б ваше око, діти мої, прозирало так,

як моє, з'явилися б на очах ваших сльози. Але око ваше сліпе і злодій ваш хитрий — ось що виточує в мене сльози. О юнаки! Коли думаю про вас, тих, що в світ кинулися, не може мені не впасти в голову притча про вовка, який, пожерши матір незлобивих овечок і натягнувши її шкуру на себе, наблизився до отари. Син же, побачивши фальшиву матір свою, щосили кинувся до неї, а за ним інші незчисленні. Також спадає мені на гадку наша братія — птахи тетерваки, що ганяються за багатою їжею і яких ловлять. Але чайки, сусідки і дятли обережніші за них, наскільки олені й сайгаки обережніші овець та волів. Послухайте, діти, пісеньку батька вашого:

Вмій малим ти вдовольнятися. За великим не женися,
Сіті кинуто на лови, їх ти вельми бережися.
Я кажу вам, що не треба у розкошах жити,
На таких, кажу, повсюди розпинають сіті.
Триста впало у неволю з пристрасті в цім часі,
Шістсот плачуть у хворобах — дуже були ласі.
Хто подячний бува Богу, з малим може жити,
Невдоволеного світом цілим не наситиш.
Лиш подячна душа ще омине ті сіті,
Замість неї потраплять в сіті ці неситі.

Чи неправду я сказав, пані моя, що наш батько повчання завжди позначає подякою? Всяке добро, каже, так заховано у вдячність, як вогонь і світло ховаються в кремінці. Вірую і сповідаю. Бо хто може підняти руки на чуже крім того, хто згубить раніше вдячність, яка задовольняється своїм власним, що посилається від Бога? Це з невдячності — сумота, туга і спрага, зі спраги—зздрість, із заздрості — улесливість, злодійство, крадіж, кровопролиття і вся безодня беззаконня. У прірві ж цій царює вічна печаль, замішання, відчай і вудка з невсипущим червом, що зав'яз у серці. Цим образом і живе ціла громада.

П і ш е к. Але, друже мій, доки громада впаде у рів відчаю, ви з вашою богинею вдячністю ще раніше загинете від голоду, не навчившись віднаходити місця для прохарчування.

Е р о д і й. Чи так? Чи в тому живе блаженство? Чи має їжу? Бачу ото нині, що за вашою іштунковою й черевною філософією блаженніша стає та свиня, що засаджена в тюрму, аніж вільна.

П і ш е к. Отож-бо! Чортзна-що співає! Хіба ж голод не є мука?

Е р о д і й. Цю муку зціляє мука'.

П і ш е к. А де ж її взяти?

Е р о д і й. Коли свиня має харч, то хіба не дістати його нам? Та й де то ви бачили, щоб свиня чи наш брат, тетервак, з голоду помирили? Хіба не з жеровитості помирають і страждають? Чи може бути безумніший розум та мерзотніша невдячність Богові, який думає про нас, коли боятися голоду? Адже потрібного ніхто не позбавлений. Нащо наклепи точите на володаря Всесвіту, чи губив би він своїх голодом? Насущний хліб подається від небесного Отця всьому живому. Будь тільки задоволений малим. Не бажай непотрібного і зайвого. Не за потрібним, а за зайвим за море пливуть. Від непотрібного й зайвого — всіляка труднота, всіляка погибель. Адже все, що потрібне, — дешево, а що зайве — дороге. Чому дорога важка? Тому, що непотрібна, й навпаки. Ми є гайстри. їмо зілля, куштуємо зерно, поїдаємо зміїв, часом їмо жаб, і харчу ніколи не позбавляємося, боїмося тільки жеровитості. О Боже! Яка чародійка засліпила очі наші бачити, що природні потреби задовольняються потрохи і мало-на-мало, і що незагнuzдана похоть є те саме, що смоктява п'явка, яка народжує за один день тисячу дочок, які ніколи не кажуть: "Досить!"

П і ш е к. Згадав слово еллінське ???? ?? (мала еї) чи турецьке пек еї — вельми добре. Добре є! Але смоктява п'явка у різні способи із різних місць може насмоктати тобі чималого статку, а які плоди принесе, скажи мені, суха, немазана, за приказкою, і німа вдячність? Чи шинок дасть, чи ґрунтець, чи імперіалік, чи що? Скажи на милість.

Е р о д і й. Вона не приносить нам численних плодів, але один великий.

П і ш е к. Адже в одному знайдеш небагато доброго.

Е р о д і й. Батько наш славословить, що все в усьому, всяка всячина і всяка сплітка, яка сплітає багато чого, не є блаженным, блаженне тільки те одне,

що лише єдине є. На тому єдиному, а відтак і святому птиця знайде собі хоромину, а горлиця гніздо своє — Еродієве житло маршалкує над ними. "Проклятий, — каже, — всілякий чоловік, і завше він сум'ятний, коли не знайде єдиного".

П і ш е к. То подай мені до рук оте твоє єдине!

Е р о д і й. Премудра й цнотлива пані! Наше добро у вогні не горить, у воді не топиться, тля його не тлить, злодій не краде. Як вам показати його? Я маю однакове серце із батьком й у тому, що щастя й нещастя годі побачити. Обоє вони є дух, простіше кажучи, — думка. Думки у серці, а серце з нами, наче зі своїми крильми. Але серце невидиме. Добра година в ньому чи весна, шлюб чи війна, блискавка чи грім — не видно. Звідсіля і зваба, коли робимо нещасних щасливими й навпаки, а блаженних бідними.

П і ш е к. Однак я ні в що не вірю, доки не помацаю і не побачу. Така в мене мода з молодих літ.

Е р о д і й. Це мода сліпарська. Сліпий не повірить, доки не обмацає лобом стіни і не впаде у рів.

П і ш е к. Ну, хоч би найменуй оте твоє духовне єдине. Що воно таке?

Е р о д і й. Не хочеться казати. Певне, воно здасться вам остогидлою дурницею.

П і ш е к. Зроби милість, скажи. Не муч!

Е р о д і й. По-еллінському зветься воно ???? чи ?????????? (ефросина).

П і ш е к. Але витлумач, Христа ради, що значить ця твоя машкара?

Е р о д і й. Ви ж сміятиметеся.

П і ш е к. А тобі що? Сміх той дружній.

Е р о д і й. Воно веселість чи радість.

П і ш е к. Ха-ха! Ха-ха!.. Христа ради, дай мені спочити... замориш сміхом... Вітаю тебе й радуйся, голий та веселий! Ти мені на три дні здоров'я призапастив.

Е р о д і й. Адже для мене краще веселощі без багатства, ніж багатство без веселощів.

П і ш е к. О мати Божа, помилуй нас!.. Та звідкіля в тебе та радість та веселощі? Від того, що голий? Ось у яку пустелю приводить вас ваша вдячність. Добре веселитися тоді, коли є чим. Веселощі так само, як запашне яблучко. Воно не буває без яблуні. Надія цього яблука — яблуня. Хіба то

неміцна радість чи вітряні веселощі? Порожня мрія — марнотна пустеля, як сон пробудженого.

Е р о д і й. Так воно і є. Кожен від того веселий, що обожнює, обожнює жте, на що сподівається. Пава сподівається на красу, сокіл на швидкість, орел на величність, а Еродій веселиться тим, що гніздо його твердо лежить на одному. Осуджуєте в мені те, що я голий та веселий. Але мене звеселяє саме те в мені, що моя надійна сподіванка не на багатстві. Той, що сподівається на багатство серед кипучих морських хвиль, шукає гавані. Радуюся і звеселяюся, що гніздо наше не в цукровому човні, не в золотому піску, не на буйному візку, а на прихмарному стовпі укоханого храму, що прикрашає всю кифу, кифу адамантову, кифу Петра святого¹⁸, її-бо пекельні ворота довіку не здолають. Однак у яку це суєту вводить нас наша вдячність? Не оббріхуйте її. Вона ніколи не заведе до воріт пекельних. Вона збавляє від воріт смертельних. Вдячність заходить у ворота Господні, невдячність — у пекельні, полюбила-бо марноту цього світу більше бісеру, що ним є заповіді Господні, а також полюбивши шлях нечестивих, як свині болото, давши їм перевагу перед шляхами, якими йдуть блаженні непорочники. Бо що є той Бог? "В них же Бог світу цього осліпив розуми"¹⁹? Бог цей є невдячність. Усі духом її надихнуті, як гергесенська отара²⁰, топляться в озері марнот і в'яжуть у болоті своїх тлінностей; ївши всі дні життя свого, не наїдаються, спрагли, невдоволені і день від дня невдячні, оскільки не вкусили розумом Божої заповіді і зневажили вкусити цього ангельського хліба, що усолоджує й насичує серце. Відтак віддасть їх Вишній у свинячі мудрування, щоб шукали насичення й осолоди там, де її й не бувало, і боялися страху, де немає страху, коли з однієї неситості родиться триста, а з однієї невдячності шістсот дочок на знемогу й муку серцям та тілам їхнім і на здійснення Ісаїних слів: "Самі собі розпалите вогонь жадань ваших, ходіть так у полум'ї вогню вашого й опалайтеся"²¹. Чи не гординя скинула сатану у підземну прірву? Вона вигнала з раю Адама. Отож, що таке рай? Чи не є то благовидна світлина небесної висоти, коли не заповіді Господні, що просвічує очі? Що ж таке гординя, коли не бісівська мудрість, що надає перевагу коштовним одежам, ласим трапезам, світлим палацам, позолоченим колісницям і які престол свій ставлять вище Божого скипетра й царства, вище його волі й заповідей? Та й не тільки, бо всі службові духи (розумій, мирські науки)

підносяться і сідають вище своєї цариці — Божої премудрості. Хто є матір цих блудних і чванькуватих бісиків? Гординя. А хто мати гордині? Заздрість. А заздрості? Похоть. Хто ж мати похоті? Невдячність. А невдячності хто? Ніхто. Отут корінь і пекельне зло. Це пекельна душка, спрагла утроба, жадібна безодня, що зневажила заповіді Господні, ніколи нічим не задовольняється, поки живе, опалюється полум'ям і хмизом похотей, а після смерті ще більше палиться вугіллям та жупелом²² своїх жадань. Що ж таке серце, коли не піч, що вічно горить і димить? Що ж таке смерть, коли не головний сон снів? Беззаконну-бо душу (адже не спить вона у внутрішньому судилищі) свіжа пам'ять ховано уражає дзеркалом, що таємно і живо відбиває беззаконня. А уві сні горить жахливим наводженням, страшними з'явами привидь і дикоподібними страховищами знічує і мучить та ж таки пам'ятна книга вічності, погрожуючи гідною помстою. Із невдячного серця, як із вавилонського горнила, розвіюється полум'яними крилами вогонь похоті, захоплює серце насиллям і, якщо ненавидить, так і творить і тим-таки мучиться. Бо немає більшої муки, як осуджувати себе самого й бути достойним помсти. Гріх же достойністю, як жалом, уражає душу, що покриває тьму і знаходить страх. Надлітає страх звідти, як помисли, не знаходячи допомоги, як гавані, не бачачи й малого просвітку надії; гадкуючи, жахається, міркуючи, не розуміє, як вийти зі злстворення... Відтак розкаюється без користі, боліє без відради, бажає без надії. Ось кінець невдячного серця.

П і ш е к. Овва! Батько твій наладнав тебе, як балалайку. Брязкаєш не так уже й нерозумно. Як на мене, мило, що серце те саме, що й піч.

Е р о д і й. Будь-яке серце — жертovníк, вогнище чи коминок...

П і ш е к. Чого ж ти замовк?

Е р о д і й. Бажання — ось негасимий вогонь, що горить денно й нічно. Дрова — все те, чого ми бажаємо. Це горнило і ця прірва — вугілля вогненне, що вічно викурює дим, який підіймається до небес, а внизу в прірві вигойдуються полум'яні хвилі, сама сутність морських глибин і ширина всіх небес. Тут годиться прикласти слова святого Ізидора²³: "О чоловіче! Чому дивуєшся зірчатим висотам і морським глибинам? Увійди у прірву серця твого! Отут подивуй, коли маєш очі". О, глибоке серце в людини, і хто пізнає його?! Отут серце й воля, безмежне й безконечне пекло!

П і ш е к. Адже й твоє серце горить, і куриться, й димить, кипить, клекоче, піниться. Чи не так?

Е р о д і й. То Содома горить, куриться й таке інше, тобто невдячне серце. Це про всіх невдячних пишеться: "Горе їм, що пішли на Каїнову дорогу..." Але ж не всі мають Каїнові серця. Мають і запахущі Авелеві жертovníки²⁴, що звіюють, наче кадило дим, аби почути Господа-Вседержителя. Не знаєте, пані моя, що ми, як пеларгiянський рід, народжені до вдячності? Відтак благочестиві і серед людей звуться нашим іменем (еродіос), ми ж бо є Божим пахтінням. Не віддаємо Богові безумства, дбанням не ледачі, духом горимо, на Бога працюємо, упованням радіючи, скорботи терплячи, в молитвах пробуваючи, за все дякуючи, завжди радіючи.

П і ш е к. Хіба ж у вас благочестя і вдячність одне й те ж?

Е р о д і й. А хіба це не одне: добро пошановувати і добрий дар шанувати за добре?²⁵ Доброчестя пошановують тоді, коли вдячність пошановують за добро. Доброчестя є дочкою вдячності. Вдячність же є дочкою духа віри. Ось верх... Ось вам Араратська гора!²⁶

П і ш е к. Признаюся, друже, що серце моє зневолює дивуватися серцю, невимовній, за твоїм висловом, безодні. Воно мені вряди-годи стає дивніше. Слово твоє діє в мені, начебто жало, запущене до серця бджолою.

Е р о д і й. Через це й ублажаю вас.

П і ш е к. У чому?

Е р о д і й. У тому, що ваше бажання чи апетит почали гостритися до одного найсолодшого й найспасеннішого з усіх харчів харчу. Як денниця сонце, так і це знамення веде за собою здоров'я. Недужій утробі гидка найкраща їжа і є для неї отрутою. Здорове й відновлене, як орлина юність, перетворює через Господа серце, а отрута стає солодкокорисною їжею. Чи є спасенніша їжа, як бесіда про Бога? І всі гребують. Чи є що найгірше, як хвилюватися пароксизмами мирської суєти? І всі насолоджуються. Звідкіля те перекручення? Від того, що голова в них болить. Хворі, нарешті, мертві, і немає Єлисея²⁷, щоб воскресити цих недужих розумом і хворих на серце підлітків. Бо що в людини голова, коли не серце? Корінь дерева, сонце світу, цар народу, а серце людині — корінь, сонце, цар і голова. А мати цього хворого підлітка, коли не перломатір, — плоть тіла нашого, що зберігає в

нутрі своєму такий бісер: "Сину, дай мені серце твоє!" "Боже, створи мені чисте серце! О блаженний, що зберіг цілим ціну цього перла! О вдячносте, дочка Господа Саваофа, здоров'я життя і воскресіння серцю!"

П і ш е к. Будь ласка, скажи що-небудь іще про серце. Дуже мені подобається.

Е р о д і й. О люб'язна пані моя! Повірте, що заспокоїтеся до решти тоді, коли й думати, й балакати про серце не буде вам бридко й ситими не будете. Бо це є найшляхетніший глум. А його любителі названі "царське свячення".

П і ш е к. Чому?

Е р о д і й. Тому, що всі інші справи — хвіст, а це є голова й цар.

П і ш е к. Ба! А що значить "глум"? Не розумію зовсім. Мабуть, то якесь іноземне слово.

Е р о д і й. Аж ніяк. Воно слов'янське і значить те саме, що забава, по-еллінському ???????? (діатріба), себто забавлювати час. Цей глум настільки великий, наскільки Бог навмисно збуджує до нього: "Засвяткуйте і зрозумійте", настільки славний, що Давид ним як царським хвалиться: "Поглумлюся в заповідях твоїх"²⁸. У давнину один лише Ізраїль утішався своєю забавою і був названий святим народом, інші ж народи, що гонять його й бережуть марнотне й несправедне — псами й свиньми. Цей царський театр (і дивно видовисько) завше був постійний і нерозлучний для всіх любомудрих, благочестивих та блаженних людей. Всяке видовище веде за собою нудьгу й огиду, крім цього, над те: чим більше бачиться, тим живіше буває дбання й бажання. Наскільки відчиняється внутрішнє, настільки відслонюються великі й солодкі чудеса. Чи не це найсолодший і неситий щільник вічності? Світ неситий, коли не задовольняє. Вічність несити, оскільки не завдає жалю. Відтак каже: "Сину, бережи серце своє!" Розжувавши це, скажете так: "Сину, відверни очі свої від марнот мирських, перестань помічати брехливців його, поверни сердечне око своє у власне серце. Отут спостерігай, отут стань на сторожі з Авакумом, отут тобі обсерваторіум, тут-бо уздриш те, чого ніколи не бачив, тут-бо надивишся, насолодишся і заспокоїшся".

П і ш е к. А чому, скажи мені, всі серце зневажають?

Е р о д і й. Тому, що всі не добачають його ціни. Серце, як цар, що живе в убогій хатині і в ризі. Кожен його зневажає. А кому явилася велич його,

той падає ниць, низько йому вклоняється і, скільки можна, забувши все, насолоджується з його лиця й бесіди. Такий сенс і сік утаює це слово: "Сину, бережи серце своє!" Сину, не дивися на те, що твоє тільце — убога хатина і що плоть твоя — простонародне мереживо й тканина, одежа погана, неміцна й нечиста. Не суди за обличчям нічого, нікого й себе. В хатині цій, під тією убогою одежиною знайдеш царя свого, дім свій, кифу, гавань, петру і спасіння своє. Хутко тільки бережи, доглядай і додивляйся. А коли Давид каже: "Поглумлюся в заповідях твоїх", то чи не те саме то, коли сказати: "Насолоджуюся лицем твоїм, словами твоїми, радами й поведінкою"? Бо тільки сама величність його невимовно дивує прозорливця. Адже не порожній це вигук: "І сповімся тобі, коли ти мене здивував страшно". В дані часи поміж любомудрих постало таке питання: "Що є найбільше?.." Про те всі довго розмірковували, влітку і взимку, вдень і вночі. Народилися про те книги. По всьому світові віддавалася від учених гір велика й різноголоса луна численних відповідей. Тоді-бо змішалися і злилися народи. Постав народ на народ, голова на голову, розум на розум, серце на серце... У тому стовпотворінні знайшовся муж не вчений, а який проглянув себе. Цей над сподіванку обезголовив Голіафа. Змішалася й закипіла вся музика, що співала пісні бездушному ідолові, тлінному цьому світові із золотою його головою — сонцем. Злоба із правдою зіштовхнулася, але в кифу вся розбилася. Піднялися, змагаючися, хвилі, але перемогла така слава: "Посеред вас, — каже, — живе те, що живе вище від усього". О Боже, яка неприємна музика без твого Святого Духа! О, яка сміхотворна премудрість, що не пізнала себе! Через те молю вас, люб'язна пані моя, не смійтеся і не ганьте батька мого за те, що нічому нас не навчив, окрім удячності. Я почну плакати, втечу й полечу від вас.

П і ш е к. Стій-но, стій, люб'язний мій Еродію! Тепер не лише не гуджу батька твого, але доброславлю і хвалю його. Зараз почало мені, як на ранок світати, відслонюватися, яке то велике діло *вдячність*! Зроби милість, побесідує іще хоч трохи.

Е р о д і й. О добродійко моя! Пора мені летіти в моїй справі.

П і ш е к. Друже мій сердечний! Я знаю, що батько твій, милосердна й доброчесна душа, не розгнівається за це.

Е р о д і й. Чого ж ви бажаєте?

П і ш е к. Побесідуймо про це ще хоч трохи.

Е р о д і й. Станемо й ми ловити птицю тисячу літ.

П і ш е к. Про що це ти?

Е р о д і й. А ось про що! Один чернець тисячу років ловив найпрекраснішу з усіх пташок птицю.

П і ш е к. Чи знав він, що піймає її?

Е р о д і й. Він знав, що ніколи її не зловить.

П і ш е к. Для чого ж тоді пусто себе трудив?

Е р о д і й. Чому пусто, коли забавлявся? Люди забаву купують. Забава — лікування й оживлення серця.

П і ш е к. Чудний твій глум і дивна діатриба!

Е р о д і й. Воістину чудна, дивна й прегарна птиця — вічність.

П і ш е к. О, коли б вічність ловив, то даремне трудився. Вірю, що вона солодша за мед. Отож, велике діло — серце, коли воно є вічністю.

Е р о д і й. О люб'язна мати! Правду мовила ти! Не відчуваючи через тисячі дрібниць отакого добра та єдиного блага, сліпа невдячність щодня невдоволиться на промисел вічного і цим спалюється. Схаменися, окаянне серце, і глянь саме на себе — ти оживотворишся раптом. Чому ти забула себе? Хто відкриє око твоє? Хто воскресить пам'ять твою, блаженна безодне? Як воля твоя скинула тебе у похмуру цю прірву, перетворивши світло твоє у тьму? Люб'язна мати, чи розумієте ви, звідкіля родиться веселка?

П і ш е к. А скажи, будь ласка, звідки? Я не знаю.

Е р о д і й. Коли сонце дивиться на себе у дзеркало пречистих хмарних вод, то його лице, що являлось у хмарах, і є райдуга. Людське серце, дивлячись на саму свою іпостась, воістину кладе межу збурювань, що є радісною Ноевою дугою:

Вже хмара пройшла,
Райдуга в небі грає.
Нудьга пропливла,
Цілий світ любо сяє...²⁹

Веселощі сердечні є чистий світ доброї погоди, коли минувся морок і шум морського вітру.

Дуга, прекрасна сяйвом своїм, як ти нині потьмарилася! Деснице пресвітла, як нині ти спала з небес! Агей! Скинула тебе гординя, дочка нечутливої невдячності, що дала перевагу хоботові замість голови, тінь минущу, більшу від мамврійського дуба. Бо коли хто обожнює щось, то себе в те перетворює. Дивно, як серце з вічного і світлого перетворюється в темне й занепаде, ствердившись на занепаді плоті тіла свого. Той, що до себе злий, до кого буде добрий? "Розсудливий праведник буде собі другом і стежки свої посеред себе заспокоїть". Це є правдешнє, блаженне самолюбство — мати вдома, всередині себе, все своє невикрадне добро, не сподіватися на порожні руги³⁰ і на зовнішні околиці плоті своєї, що залежить від самого серця, як тінь від свого дуба, як гілки від коріння і як одежа від власника її. Отоді-то народжується нам від матері вдячності подібна дочка, що зветься поеллінському ????????? (авгаркея), тобто самовдоволення, щоб бути задоволеним самим собою і в собі; її, як найсолодший плід справжнього блаженства, хвалять і зносять у Першому Павловому листі до Тимофія, в шостому вірші отак: "Великий же зиск — то благочестя з задоволенням"³¹. Ось вам двоє голубиних крил! Ось вам дві денниці! Дві дочки вдячності — доброчесність і задоволення. "І полечу, і спочину". Хай позначиться ця бесіда отакою славою батька мого: *голова виховання* є: 1) На добро народжувати; 2) Зберегти пташеняті молоде здоров'я; 3) Навчити вдячності.

П і ш е к. Ба! Чому ти вже підняв крила?

Е р о д і й. Прощайте, матінко! Полечу від вас. Серце мені дорікає, що не лечу в справі.

П і ш е к. Та хоча б привітайся з моїми дочками.

Е р о д і й. Зробіть милість, збавте мене від вашого типика.

П і ш е к. Мартуня моя пограє тобі на лютні. Вертуня заспіває чи потанцює. Вони справді шляхетно виховані і в моді у панів. А Куцю й Кузурку люблять за красу. Чи знаєш, що вони складають пісеньки? І чи віриш, що вони в моді у мароккського володаря? Синок мій там пажем. Нещодавно прилітала звідтіля до своєї рідні тутешня папуга і сказала, що государ ударував його золотою табакеркою.

Е р о д і й. А нащо йому табакерка?

П і ш е к. Ха-ха-ха! Нащо? Адже наша честь у тому, що ніхто так удатно не наслідує людей, як наш рід. Носи і володій, але не нюхай. Чи знаєш, як його на ім'я?

Е р о д і й. Не знаю.

П і ш е к. Ім'я йому Пішок. Доста люб'язне дитя.

Е р о д і й. Бога ради, відпустіть мене.

П і ш е к. Такий утішний він стрибун! Всіма суглобами крутить, як живе срібло. Принц любить його, цілі години проводить із ним, бавлячись.

Е р о д і й. Тут я його не вважаю блаженним і не заздрю. Прощайте!

П і ш е к. Чекай, друже мій, стривай! А про добре народження не сказав ти мені ні слова! Чи не так? О-о, полетів! Слухай-но, Вертуню, що це він, гадіймаючись, начебто казав?..

В е р т у н я. Він сказав, паньматко, ось що: про добре народження принесу вам картку.

П і ш е к. А коли?

Еродії не брешуть. Наступного місяця, в травні, він таки навідав цю пані. Приніс згортка про добре народження, але не міг її нічим утішити: така люта її терзала печаль. А печаль ніколи так жорстоко не лютує, як тоді, коли серце наше, поклавши свою надію на неправедному морі цього світу і на псевдокамінні його, побачить нарешті перекинуте своє гніздо і розорене місто гаданого блаженства. Пан Пішок, перестрибуючи з вікна на вікно, упав з високих палаців у двір, поламав ноги і відставлений від двору. Над те почали бешкетувати дочки і уприкрювати матір хамською поведінкою. Незабаром вона померла, і дім її спорожнів. Тоді, як залізо на воді, впливла нагору правда, що найсильніше з усього — страх Божий, а доброчесна і самодостатня вдячність перевищує небо і землю.

Еродій, відлітаю чи, повісив на квітучому фініку отакого листка:

ЗГОРТOK

про добре народження дітей від доброчесних,
однопристрасних і здорових батьків

Цей у перший і другий місяць, тобто у квадру,
Цей вийшов зі священних бенкетів та бесід.
Не цей бачить мертвого і видовище страшне,
Не цей у надмірностях. Надмірно п'яний не цей.
Зачинає і носить у мислях та видовищах святих,
І в бесідах святих, чужий до пристрасних бур.
У тихому безстрасті він дивиться на святих.

Тоді збудеться: "І пройде дух холоду тонкого і там Бог (Книга Царств).
По тому чорногуз піднявся вгору і заспівав отаку малоросійську пісеньку:

Соловеечку, сватку, сватку!
Чи бував же ти в садку, садку?
Чи видав же ти, як сіють мак?
Ось так, так! Сіють мак,
А ти, шпачку, дурак...

Цю пісеньку хлопчики, склавши лик, тобто хор чи хоровод, співали як домашні півчі, щоб звеселити святого блаженного єпископа Йоасафа Горленка³².

А м і н ь.

Примітки

Жанрово твір визначається як притча. Г. Сковорода написав його 1787 р. Збереглися автограф і один список твору, що належить до першої половини ХІХ ст. В основі притчі лежить ідея про схильність людини до істинного добра, а удосконалювати це природне начало мають виховання й освіта, проте заперечується виховання позірне, отже, йдеться про виховання духовної людини відповідно до її здібностей. Вдячність же є однією з умов досягнення щастя. Твір уперше надруковано Д. Багалієм у виданні 1894 р.

¹ Символічно Еродій (чорногуз) у середньовічній емблематиці означав шляхетність, вдячність.

² Типик — устав. Йдеться про науку, викладену в біблійній книзі Ісуса, сина Сираха.

³ Псалтир, СХХШ — 7. В українському перекладі Біблії: «Душа наша, як птах».

⁴ Псалтир, СІП — 15.

⁵ Псалтир, СХІV - 7.

⁶ Очевидно, маються на увазі слова пророка Ісаї: «Звело його серце обманене, і він не врятує своєї душі» (Книга пророка Ісаї, XLIV — 20).

⁷ Є й українська назва цього птаха: боцюн. Взагалі в українській мові чорногуз має багато синонімічних назв: бузько, буцько, чорногуз, бусел, боцюн, лелека, гайстер тощо.

⁸ Далі Г. Сковорода цитує їх.

⁹ Очевидно, на коминах.

¹⁰ Псалтир, СШ — 17.

¹¹ Книга пророка Єремії, VIII — 7.

¹² Псалтир, ХХХШ - 12.

¹³ Перше послання апостола Івана, III — 21.

¹⁴ Перше послання апостола Івана, IV — 3. У Сковороди: «Ісуса Христа, що у плоті прийшов».

¹⁵ Книга пророка Єремії, VIII — 7.

¹⁶ Слова з «Приповістей Соломонових», XI — 22.

¹⁷ В українському перекладі Біблії: «Лицеміре, вийми перше колоду з власного ока, а потім побачиш, як вийняти заскалку з ока брата свого» (Євангеліє від Матвія, VII — 5).

¹⁸ Розмисел Г. Сковороди про кифу (петру) дивись у авторській примітці до 15-ї пісні «Саду божественних пісень».

¹⁹ В українському перекладі Біблії: «Для невіруючих, яким Бог цього віку засліпив розум» (Друге послання апостола Павла до коринтян, IV — 4).

²⁰ Гергесенська отара — тобто отара з Гергесенських полів — багаті області в Палестині біля міста Гергеса. Там, за біблійною легендою, відбулося зцілення біснуватих. Вигнані демони ввійшли в отару свиней, які кинулись у море й потопилися.

²¹ В українському перекладі Біблії: «І під його славою полум'я буде палати, немовби пожар, і світло Ізраїля стане огнем, святий його полум'ям, і запалить воно, пожере...» (Книга пророка Ісаї, X — 16-17).

²² Жупел — сірка, що горить.

²³ Мається на увазі учень Івана Злотоуста Ізидор Полусіотський, визначений церквою святим, автор численних послань.

²⁴ Каїнова дорога — шлях нечестивий, братовбивчий; Лвелеві жертovníки — шлях доброчесний, Божий.

²⁵ Тут гра слів: благо чествовать і благий дар — благочестіє і благодарність.

²⁶ Араратська гора — гора у Вірменії (тепер на території Туреччини), до якої пристав, за біблійною легендою, Ноїв корабель: «А сьомого місяця, на сімнадцятий день місяця ковчег спинився на горах Араратських» (Буття, VIII — 4).

²⁷ Єлисей — біблійний пророк, його діяння описано в Першій та Другій книзі Царів. Єлисей воскресив сина жінки-філістимлянки (Друга книга Царів, VIII — 5).

²⁸ В українському перекладі Біблії: «І буду я розкошувати твоїми заповідями» (Псалтир, CVIII — 47).

²⁹ Цитуються слова 16-ї пісні «Саду божественних пісень».

³⁰ Руга — льняна одежа.

³¹ Перше послання апостола Павла до Тимофія, VI — 6.

³² Горленко Йоасаф (1705 — 1754) — український церковний діяч та письменник, автор декламації «Брань семи добродійств з сімома гріхами в людині-мандрівцю» (1737), автобіографічних записок, проповідницьких творів, був під кінець життя єпископом білгородським та о боннським.